

Oláh Róbert

*ARANY JÁNOS NAGYKŐRÖSI ÉVEI (1851–1860)
A LEVELEZÉSEI TÜKRÉBEN IV. – AZ ASZTALTÁNCOLTATÁSTÓL A FŐ-
FÁJÁSIG (1853)*

Absztrakt

Arany János (1817–1882) irodalmi hagyatékának vizsgálata során szükséges, de nem elégséges csupán a költő verseit ismernünk és azokat elemeznünk, ugyanis a poéta kiterjedt levelezései olyan fontos információkkal szolgálnak, amelyek véleményem szerint pontosabban tükrözik Arany lelkivilágát, pillanatnyi hangulatát, illetve a korszak szellemét. Fontos kiemelnünk, hogy Arany levelezéseinek kritikai kiadásai ugyan a teljesség igényével készültek, de azok dokumentumainak összehasonlítására eddig nem vállalkoztak a kutatók. A jelen tanulmányommal céloom a költő levelezési kapcsolatainak bemutatása, valamint ezeken keresztül a költő nagykőrösi éveinek (1851–1860) vonatkozó esztendejéről mind hitelesebb képet alkotni. A levelezések mélyebb vizsgálata lehetőséget teremt számunkra, hogy a XIX. századi mindennapoktól az egész nemzetet érintő eseményekig képet kapjunk a Habsburg önkényuralom, a református nevelés-oktatás, valamint az alföldi mezővárosok múltjáról. Meggyőződésem, hogy Arany levélváltásai nem csupán a koszorús költő, hanem számos pályatársa életének is értékes dokumentumai, amelyek rámutatnak azon évszázad valós körülményeire, amikor a magyar nyelvért már nem volt elegendő a tollal és tintával való harc. Mindezek együttes tárgyalása rámutat a „hétköznapi” Arany gondolkodásmódjára, amely révén válhatott Nagykovács az 1848–1849-es események után a magyar irodalom egyik központjává.

Kulcsszavak: Arany János; nagykovácsi évek levelezése; XIX. századi korszak

Bevezetés

1848–1849 után a Magyar Királyságban sokáig nem tért vissza a megszokott, mindennapi, békés élet, ugyanis a forradalom és szabadságharc elnyomását egy még kíméletlenebb korszak követte, ahol az emberek gondolatait is igyekeztek az uralkodónak megfelelő keretek közé szorítani. A Haynau- és Bach-korszakokban általános volt a kiadók és így végső soron az írók és költők munkájának ellehetetlenítése, sőt, a cenzúra szigorát kiterjesztették más tudományos, képzőművészeti és kulturális szegmens képviselőire is. Ezen korszakban döntött úgy Arany János (1817–1882), hogy Nagykovácsra költözve a nyugalmat és a biztos állást választja, ahol kilenc termékenynek mondható évet (1851–1860) töltött. Ezen időben nem csupán a tanítás és a költészet foglalkoztatta, hanem alakja a családjának élő apaként is kirajzolódik, amely kép megfestéséhez a levelezései adják a legbiztosabb támpontot.

Korábbi munkáimban (Oláh, 2021a; 2021b & 2022) a költő Nagykovácsra hívását, illetve annak az 1851–1852-es levelezéseit vizsgáltam. A poétának átlagosan hetente egy levelet

kellett postáznia, amely ugyan nem tűnik soknak, de ha figyelembe vesszük Arany óraadói tevékenységét, az ezekre való felkészülést, valamint a diákok dolgozatainak javítását (Tóth, 2017b), akkor láthatjuk, hogy a költőnek igen kevés ideje maradt verseinek megírására. A poéta a diákjai munkáinak értékeléséről így fogalmazott egy későbbi, 1858. november 28-án Tompának írt levelében: „Valami 120–140 darab ficzomodott észjárásu dolgotat minden két hétben az utolsó betűig átnézni, az utolsó accentusig kijavítani nem is oly mulatságos dolog, – s ha egyre másra $\frac{1}{4}$ órát számítok is darabjára, (a mi bőven felmegy), mégis 25–30 órát vesz igénybe, mihez a 15 leckeórát hozzáadva, a mi magának marad, bizony pihenésre is elkél.” (Korompay, 2004, p. 251). A költő ezen időszakában mindennek ellenére 18 verset írt, illetve lezárta a Daliás idők első dolgozatát, megnyitotta a másodikat, illetve a végére ért A földrengés, a Keveháza és a Csaba királyfi műveinek is (Keresztury & Keresztury, 1973a;1973b).

Az 1853-as évben Aranyhoz küldeményt intéző levelezők száma 20 fő volt, amelyek közül az alábbi csoportosítások adhatók meg: 1.) a családi kör tagjai (Ercsey János [1812–1882] és Ercsey Sándor), 2.) az egykori tanító társ és magántanítványa (Kovács János és Tisza Domokos), 3.) a pályatársak (Tompa Mihály és Gyulai Pál [1826–1909]), 4.) a kiadók és szerkesztők (Heckenast István [1811–1878], Friebeisz István [1822–1890], Pákh Albert [1823–1867], Vas Gereben [1823–1868], Kertbeny Károly [1824–1882] és Jókai Mór [1825–1904]) amelyek tárgyalása a jelen kereteket meghaladja, valamint 5.) egyéb, levélírók (Juhász Antal [1797–1873], Toldy Ferenc [1805–1875], Madass György [1809–1872], Hunfalvy Pál [1810–1891], Ney Ferenc [1814–1889], Szilágyi István [1819–1897], Lévy József [1825–1918] és Szász Károly [1829–1905]), akiknek levelei jelen témánkban kevésbé relevánsak. A vizsgált évben a legnagyobb darabszámú levelet Arany a szalontai rokonoktól (Ercsey Sándortól 15, míg Ercsey Jánostól 1 darabot), illetve korábbi geszti tanártársától (Kovács Jánostól 10 darabot) és egykori magántanítványától (Tisza Domokostól 29 darabot) kapott. Ez a teljes 1853. évi beérkezett levelek több, mint 56%-át teszik ki, amelyek megválaszolása (Ercsey Sándornak 11, Kovács Jánosnak 3, Tisza Domokosnak 16 darab) az egész esztendőben Aranytól származó küldemények ugyancsak több, mint 56%-át adják. Így a családi és egykori tanártársi és magántanítványi levelezésekre külön figyelmet kell fordítanunk. Meg kell jegyeznünk, hogy terjedelmi okonál fogva csupán a legfontosabb, Arany mindennapjait érintő levélrészletekre térhetünk ki. Az 1851-től datált, kifejezetten nagykőrösi levelek összefüggő áttekintése és bemutatása ezidáig nem történt meg. Korábbi munkámban ennek okait az alábbiak szerint magyaráztam: „Ennek egyik fő oka lehet egyrészt a költő nagyszámú és kiterjedt levelezése, másrészt, hogy bár a megjelent kritikai kiadások szöveghűen közlik a levélváltásokat, azok magyarázatára valószínűsíthetően pont a terjedelmi okok, illetve a összefüggések komplexitása miatt még nem került sor.” (Oláh, 2022, p. 72).

A családi kör levelezései

Arany 1853-ban is rendre levélben intézte a szalontai ingóságainak dolgait, sógora, Ercsey Sándor járt el az ügyeiben intézőként. Ezen levelezések természetesen nem csupán számadási adatokat és elintézendő ügyeket tartalmaztak, hanem a poéta családi hátterét is megvilágították. A január 5-i keltezésű, de helytelenül 1852-es évet feltüntető (nyilván Ercsey még nem szokta meg az újév dátumozását) levelében Ercsey elújságotla, hogy „Csaknem minden este vannak összejövetelek hol nálam, hol másutt, – mellyeken az unalmas hosszú estéket elfecsegi vagy kártyázza az ember.” (Keresztury, 1982, p. 139.). Emellett Ercsey levelében további, igen fontos részleteket találunk a korszakról: „S szinte az olvasni valóknak is nagyobb bővében vagyunk, mint, a forradalom elmulta óta, eddig voltunk; – mert az egy kissé neki indult magyar irodalom újabb könyveit egyiktől-másiktól megkapjuk, vagy megvesszük.” (Keresztury, 1982, p. 139). A szalontai rokon fenti idézett mondatában először használja a forradalom kifejezést, amely bátorságra vall, tekintve, hogy még az elnyomás éveit írták, de ennek ellenére megjegyzi az intéző, hogy művelődnek a vidéki emberek is, köszönhetően a hazai irodalom felfelé ívelő pályájának. Arany január 15-i válaszában rögtön megírta rá jellemző stílusában a késlekedése egyik okát: „Hogy illy későn és most is röviden válaszolok leveledre, tulajdonítsd több oknak, mellyek közül egy, de nem legfőbb, a hanyagság.” (Keresztury, 1982, p. 148). Emellett felesége betegeskedett és a Szalontáról Nagykőrösre települt helyi orvos, Károlyi Sámuel (1818–1862) sem tudott érdemben segíteni rajta. Arany így ír ezen nehéz helyzetükről: „Képzelted állapotunkat: a kis Julcsa a szakácsné, anyja az ágyból, vagy, ha olykor felvándorog is, szobából dirigálja, ugy eszünk valamit.” (Keresztury, 1982, p. 148). A kitűnő háziasszony hírében álló Arany né állapota később aztán jobbra fordult, bár így is nagy szerencse volt, hogy az ekkor még csak mindössze 12 éves Juliska (1841–1865) lánya mindenben segítette. Ercsey február 12-i újabb, Aranyra írt levelében így fogalmaz: „A szénát valami szekeres emberek kérik, de ebben a sz[aro]s télben nincs jobb ára most sem, mint kaszá-láskor volt.” (Keresztury, 1982, p. 175) Ez a durva őszinteség a sógortól nem távoli, sőt, egy korábbi levelében egy telek leírásakor így fogalmazott: „azon kis ganéydombos helyet” (Keresztury, 1982, p. 139). Emellett véleményének ad hangot, amely szerint a Délibáb (amelyet Festetics Leó [1800–1884] szerkesztett Jókai-val közösen és amely újság egy éven belül meg is bukott) nem a legjobb, ellenben a Szépirodalmi Lapokkal, amely ugyan kérészerű, de annál rangosabb hetilap volt Pákh Albert és Gyulai Pál szerkesztésében. Arany Ercseynek március 2-án keltezett levelében unalomról számol be: „a hirlapokat leszámítva, életem egyhangúságát az ősztől fogva meg nem háborítá, – mellőzöm a semmit. Szalontán sem éltem nagyon változatosan; de itt az egyhangúság megöl. Az emberek idegenek, és nekem ugyhiszem azok maradnak ha száz évig itt lakom is, mire ugyan nincs kilátás. Hanem erről szólni ezüst, hallgatni arany...” (Keresztury, 1982, pp. 180–181). A költő a Délibáb ügyéről így írt: „A Délibáb pedig követni látszik Jókai elvét: tücsköt-bogarat, akármit csak sok legyen! mert irodalmunknak extensiv terjedésre van szüksége. Ezért mondta programjában, hogy senki sem olly gyenge közöttünk, hogy az irodalom nélkülözhetné. Tehát a ki írni akar, arra az irodalomnak okvetetlen szüksége is van. Kinek a pap, kinek a papné.” (Keresztury, 1982, p. 181). Ebben volt némi igazság, ugyanis az említett lapot csak Jókai személye tartotta fenn. Arany megírta, hogy többnyire lehangolt és kevés

az ihlete. A poéta egy nagyon fontos információra hívta fel Ercsey figyelmét: „Egyéb iránt az eszélytelen gaztény minden okos ember előtt mint borzasztóan undok, tűnt itten fel.” (Keresztury, 1982, p. 181), amely alatt azon merényletet értette, amelyet Libényi József (1831–1853) szabólegény követett el Bécsben 1853. február 18-án Ferenc József (1830–1916) uralkodó ellen. Ercsey március 23-i válaszában sürgette a költőt, hogy egy korábbi végrendelet kapcsán – amely Arany jegyzőségi időszakából, 1842-ből származik – Arany az „emlékező tehetségének vitorláját legyen szives lehetőleg kifeszíteni” (Keresztury, 1982, p. 190). Emellett egy helyi pillanatképet is felvázol: „Szalontán nincs semmi egyéb ujság, mint hogy hétfőn egész nap zimankós idő volt, a hó mindig esett, és azóta nem olvad el. Így kilátás van szán-útra.” (Keresztury, 1982, p. 190). Ezekre a költő postafordultával március 28-i levelében válaszolt is, amelyben megírta, hogy kislánya nagyon készül a bálba, felesége már jobban van, illetve, hogy Ercsey korábbi levelei úgy megáztak, hogy azokat alig tudták kibetűzni. Erre Ercsey április 2-án rögvest válaszolt, levelét azzal kezdi, hogy családja éppen házon kívül, így jómaga egyedül van otthon. Erről így nyilatkozik: „S minthogy magam vagyok, egy kissé unom magam.” (Keresztury, 1982, p. 192). Emellett Ercsey beszámolt a ház körüli munkálatokról, az időjárásról, a széna adásvételi helyzetéről, valamint a gyümölcsöséről. Arany április 27-i válaszában megírta azt az információt, amit Tisza Domokos április 12-i és Kovács János április 25-i leveleiből ismert meg, miszerint „Hogy-hogy a geszti pap meghalt! Jaj, csak így jár minden az ég alatt!” (Keresztury, 1982, p. 204), azaz, hogy Szabó József (1806–1853) elhunyt, aki Arany és egykori magántanítói kollégája, Kovács János közös, sokszor humoros sorainak egyik „főszereplője” volt. Arany emellett egy igen érdekes hírt is ad a nagykőrösi helyi szórakozásokról: „Tánczoltatjátok-e már az asztalokat? Itt nagyban járják a galloppet...” (Keresztury, 1982, p. 204). Az asztalmazgatás általi szellemidézés amerikai mintára már a magyar vidéket is „meghódította”, amire Arany ugyan keresi a választ, de mint fogalmazott: „Van benne valami.” (Keresztury, 1982, p. 204). Levelének végén a mindössze még csak hétéves fiáról, Laciról (1844–1898) is beszámolt a büszke apuka, aki szerint: „Laczi különösen derék legény, a sziklákat is megmozditaná.” (Keresztury, 1982, p. 204). Május 3-i válaszában Ercsey egy Nagykőrössel kapcsolatos szálát is megoszt, amely szerint a szalontai polgármester, Aradi Herrman (Hermann/Herman) Ferenc (?-?) a fizetésre képtelen nagykőrösi Kóhn (Kohn) Mihály (?-?) zsidó embert adósság miatt bezáratta, aki Nagykőrösön töltötte büntetését, majd itt betegséget színlelt és ezért a szalontai polgármesternek gondoskodnia kellett egy alkalmasabb helyről. Herrman Pesten kijárta Kóhn-nak a kórházi ágyat, amelyről nem tudni, hogy azt az érintett elfogadta-e, így Aranynak ha van hozzá kapcsolata, akkor Ercsey kéri, hogy járjon utána. Ercsey további soraiban így fogalmazott azokról, akiknél Arany közbenjárhatna ezen ügyben: „a n. kőrösi polgármesterrel vagy valamelyik ollyas emberrel a n. kőrösi (:kupak)-tanácsból...” (Keresztury, 1982, p. 207). Arany a válaszlevelét május 20-án írta meg, amelyben jelezte Ercseynek, hogy a keresett személyről nem tudott kinél érdeklődni, de a járásbíró tud az ügyről és mint kiderült, Kóhn valóban fent volt Pesten mintegy egy hónapig. Arany szerint „Vagyona különben semmi, rongyos hectikus zsidó.” (Keresztury, 1982, p. 218). Emellett a költő kérte a sógorát, hogy korábbi újságokat - az Életképek és a Pesti Divatlap számait - küldjön meg a részére, ugyanis ezek Nagykőrösön nem voltak megkaphatók. Arany ezzel

szerette volna műveit egyben tartani. Ezek a művek később, 1856-ban Kisebb költemények címmel jelentek meg. Ercsey május 27-én rögvest válaszolt is, amelyből megtudhatjuk, hogy Nagyszalontáról nem járt postaszekér, így inkább lemásolja és úgy küldi majd meg a költőnek a műveit. Emellett fanyar humorral zárja sorait, amely szerint: „Szalontán az a legujabb hír, hogy nincsen semmi újság.” (Keresztury, 1982, p. 229). Ercsey június 3-i keltezésű válaszában a fent említett két lapból megküldte Aranyynak a lemásolt verseket. Kézírása miatt kissé humorosan így mentegetőzött: „Hogy szebben nem irtam, annak oka az, mert »bolond ember az, a ki jobban vagyis szebben táncol, mint a hogy tud.«” (Keresztury, 1982, p. 235).

Arany az igen kései, július 21-én keltezett válaszában így szabadkozik: „Épen ma telik száz esztendeje, hogy közelebbi leveledet kaptam: illik tehát arra válaszolnom. Nehogy pedig saját ügyemben hanyagnak láttassam lenni, először is önzésen, respective a szénán kezdem.” (Keresztury, 1982, p. 268) Aranyynak nyomós indoka volt ezen a napon írnia a sógorának, ugyanis az ő számára beköszöntött az iskolai szünidő első napja, lévén a tantárgyakból a zárások, vagy ahogyan Arany idejében nevezték, a vizsgálatok befejeződtek. Emellett a költő reméli, hogy a nyilvánossági, azaz érettségiztetési jogot a gimnázium megkapja, amelynek egyik alapfeltétele a magasabb oktatói létszám. Ennek érdekében a nagykőrösi iskola onnan hívja meg a tanárokat, ahonnan korábban Aranyt próbálták szerződtetni: Kecskemétről (Oláh, 2021b). Ebben az időben a költő pénzsűkében volt, így ígérete ellenére a nyári szünet alatt nem hogy Tompát, hanem a szalontai rokonokat sem látogatták meg. Ercsey július 28-i levelében rögtön válaszolt, amelyből a helyi mezőgazdasági hírek mellett megtudhatjuk, hogy az „Ujságaink között legelső helyen áll az: hogy Lovasi Ferenc, végrevalahára [...] az ő kedves élete párját [...] haza hozta. Az igaz hogy ő is sok bolondot tett már egyszer-máskor, de még ilyen számár lépést aligha tett. Requiescat in pace.” (Keresztury, 1982, p. 271). A frigről és érintettjeikről sajnos nincs tudomásunk, de arról sem, hogy Ercsey miért éppen a fentebb olvasható kifejezés, a „Nyugodjék békében!” latin megfelelőjét adta a hír zárásaként. Arany most sem kapkodta el a válaszadást, augusztus 16-i levelében így írt a sógorának: „a mint látod, nem olly későn válaszolok rá, mint különben szoktam és ez haladásra mutat. Megeshetik, hogy még valaha az irodalom terén is megszólalok s így megtöröm az említett kettős hallgatást.” (Keresztury, 1982, p. 286). Arany panaszkodott, hogy Nagykőrösön az élet igencsak drága, így festi le a helyzetét: „ide s tova az ingét is megeszi az ember.” (Keresztury, 1982, p. 86). Arany beszámolt arról, hogy a család vagyona nem gyarapodott az elmúlt időszakban, de lát reményt arra, hogy ez megfordul talán, ugyanis a Toldi közlési jogát 3 évre eladta Heckenastnak. Emellett siralmas képet fest a poéta a hazai irodalmi életről: „Az egész magyar szépirodalom nem ér egy hajtófát. Nincs benne velő.” (Keresztury, 1982, p. 287), ugyanis a Szépirodalmi Lapok megszűntek, a Délibáb hasonló helyzetben van, a Hölgyfutár „még él”, illetve a Divatcsarnok mindennél rosszabb szerinte. Arany záró sorokban kiemeli, hogy ha újdonság vagy pletyka volna, azt megírja vagy már megírta a felesége, amelyből arra következtethetünk, hogy annak betegsége megszűnt, illetve a családok asszonyai külön levelezést folytathattak egymással.

Ercsey augusztus 19-i levelében a földek és ingatlanok kapcsán kereste fel a nagykőrösi rokont. Augusztus 24-i keltezéssel újabb levél érkezett Szalontáról Nagykőrösre, amelyben Ercsey az Aranyt is érintő, főleg gazdasági híreket közöl, úgy mint a lakóház kiadásának ügyét, a széna eladását, vagy éppen egy adósság kamatának fizetési napját. A hónapban igencsak megszorodtak a levelezések Nagykőrös és Szalonta között, ugyanis Arany augusztus 26-i dátummal írt Ercseynek, levelében így fogalmaz: „tönkre vagyok téve az unalom és egyhangúság által, – s hogy a vaspálya, mint mondják, holnap után, mások szerint 30-án nyílnék meg Czeglédttől Kistelekig, egy Szegedhez nem messze eső faluig. Majd meglássuk.” (Keresztury, 1982, p. 291). Tehát egyrészt nem talál magának megfelelő szellemi kihívást és/vagy társaságot, illetve a vasút átadását adja hírül, ami néhány nap csúszással, de szeptember 3-án megtörténik (Oláh, 2021b). Érdekességképp megemlítendő, hogy az ezen szakasszal kapcsolatos tervek már 1845 őszén készen voltak, de a tervezés, az engedélyeztetés, a földterületek megvásárlása, a munkaerő és a rendelkezésre álló összeg hiánya és végső soron a forradalom és szabadságharc is lassította a megvalósítást. A Kiskunfélegyháza és Szeged közötti szakaszt később, 1854. március 4-én nyitották meg. Ezt követően ugyancsak Arany ragadott tollat és másnap, augusztus 27-i keltezésű levelében így írt Ercseynek: „én is csupán az oeconomicumra szorítkozom.” (Keresztury, 1982, p. 295), azaz a költő csak gazdasági ügyeit érintette soraiban. Ercsey szeptember 11-i keltezésű válaszlevelében arról számolt be, hogy letette Debrecenben az ügyvédi esküt, amellyel talán biztos jövedelemre tud majd szert tenni, hiszen „egy vagy két év múlva censurázni kell az új törvények azon végetlen chaoszából, melyben az ember alig tudja magát még eddig orientálni is” (Keresztury, 1982, p. 303). Mindebből látható, hogy a fiskálisok dolga nem volt könnyű a forradalom és szabadságharc után sem. Ercsey igen szomorú képet fest a vidéki életről és Arany szeretetett településéről: „a melly dicső Szalonta városa, a föld hátán lévő legnyomoruságosabb helyek egyike minden olyan emberre nézve, kiket a sors arra kárhoztatott hogy húsz körmük után éljenek”, továbbá a helyi lakosok értékrendjéről is beszámol: „De Szalontán nem sokat néznek arra kiben van több képesség és becsületesség; – hanem arra tekintenek a kinek nagyobb feje, nagyobb szája és nagyobb szemtelensége van.” (Keresztury, 1982, pp. 303–304). A sógor beszámol arról is, hogy gyermeket várnak, amely hírt rögtön összeköti azzal, hogy annak felnevelése milyen sokba fog majd kerülni: „Sőt némelly bolondok, olyan ostoba dolgot is beszélnek, hogy a gyermekkel a gazdagság is szaporodik. Ezzel is épen ellenkezőt tapasztaltam; mert nekem, a fent tisztelt korona-örökös, kinek pedig még eddig földi ember nem nézett szeme közé, eddig is van már vagy 100. vftomban.” (Keresztury, 1982, p. 304). Ercsey ezt követően szeptember 25-én keresi fel a költőt, amely levélben újabb gondokról számol be, ugyanis sürgősen venni kellene egy új kályhát a bérlőnek, aki enélkül nem tudja az ingatlant használni. Arany szeptember 27-én kelt levelében kifejti, hogy Szalontán öt ügyvéd van kinevezve – vélelmezhetően a társasbíróságok miatt –, míg Nagykőrösön a 18 ezer lakoshoz képest csak négy. Emellett elújságolja Ercseynek, hogy a gimnázium immár nyilvános bizonyítványokat adhat, valamint, hogy a tanév nyitása október 3-án lesz. Mindezek felül a család rövid pesti tartózkodásáról is beszámolt. Arany az út során visszatérő problémája, a fejfájása és a fülzúgása miatt nem tudott alkotni. Ezen betegség okozója az lehetett, hogy amikor 1852-ben korábbi tanítványa, Rozvány Erzsébet (1829–1908)

házassági meghívásának eleget téve (Oláh, 2022) az Arany családnak alkalma nyílt kirándulni, a nagy hőség miatt egy vízimalomnál a kifolyó hideg vízzel hűsítették magukat, és ez okozhatta a költő későbbi problémáit (Ercsey, 1883).

A levelezések tekintetében újabb hosszabb szünet következik, a csendet végül Ercsey töri meg október 22-én keltezett levelében. Ebben igen szomorú hírt kellett közölnie Arannal, ugyanis „ha tudnám azt, hogy nem férjfinak irok, – messziről kerülnék a dolognak neki. Így azonban egyszerűen és pusztán tudatom: mikép szegény Jámbornénak a temetéséről most jövünk.” (Keresztury, 1982, p. 320) Arany egyetlen, a gyermekkort túlélő testvére, Arany Sára (1792–1853) rövid betegség után, október 20-án váratlanul elhunyt. Személyéről korábban egyetlen írásos emlék maradt fenn, a költő a testvérének írt 1837. augusztus 8-i levele Kötelező írás címmel (Keresztury, 1975). Ercsey választ nem várva október 28-i levelében újra ír Aranynak, a kályha vásárlásról, a szalontai ingatlan bérbeadásáról, valamint a várható további költségekről és bevételekről számol be. Ercsey újabb, ezúttal igen pontos keltezéssel írt Aranynak, ugyanis október 29-én este 9 órakor tollat ragadva közölte a költővel, hogy „Jelentem alássan: hogy a korona-örökös, ma hajnali 3½ órakor, szerencsésen megszületett.” (Keresztury, 1982, p. 323) A névválasztásról még nem döntöttek, de mint később kiderült, a gyermek a Vilma (1853–1874) keresztnévet kapta. Ercsey emellett így írt a kislánynak: „ő kegyelme meglehetősen kézzel-lábbal termett egyéniség [...] szakadatlanul alszik” (Keresztury, 1982, p. 323) Arany végül a vizsgált év utolsó levelét november 21-i dátummal küldte el Szalontára (amelyre Ercsey csak 1854. január 6-án válaszolt). A késlekedés egyik oka az volt, hogy a tanév megkezdődött, ami Arany idejét lefoglalta. Levelében így írt elvesztett testvéréről: „Legelőször is köszönöm, hogy siettél szegény néném halálát velem tudatni. Megkönnyeztük: mit is tehattünk mást? – Vigasztal az, hogy nem hagyott neveletlen árvákat, s hogy – majd mi is odajutunk!” (Keresztury, 1982, p. 334). Arany bánatát Ercsey örömhíre enyhítette, a költő szívből örült a gyermek születésének, amelyről így írt az édesapának: „apa vagy, s bármint igyekeztél palástolni, nem rejthetted el azoni örömedet. Remélem azóta belejöttél az altatásba; bizonyosan táncoltál már egyet vagy kettőt leányoddal...” (Keresztury, 1982, p. 334). Ezen érzést Arany is ismerte, hiszen neki is volt kislánya. A költő részletesen kitért szalontai anyagi ügyeire (ugyanis kiadásai ellenére némi bevétele is volt Heckenasttól, ugyanis a Toldi második kiadása ügyében megkapta a megállapodott részlet második felét), majd levele zárásaként az alábbiakról számolt be: Jánosi (Jánosy) Ferenc (1819–1879) elment Nagykőrösről; a fia, Laci már első éves gimnazista, így latint is tanul; míg kislánya, Juliska „itthon lebzsel, szeretne neked egy házi sapkát kötni, de aggódik az elküldés felől. A hugának, vagy népiesen kis öccsének igen örült.” (Keresztury, 1982, p. 336). Ugyanekkor a költő olykor gyengélkedett és elmondása szerint élete egyhangú volt. Fontos adatként olvashatjuk továbbá, hogy „Az asszony egészséges; a mint sejtettem irt a napokban Linának.” (Keresztury, 1982, p. 336), azaz Aranyné (1. sz. ábra) és Ercseyné (Nagy Karolina [1830–1874]) egymással levelezésben álltak, bár ezek tartalma nem ismert egy, 1852. május 11-i levelen kívül.

1. ábra: Arany Jánosné Ercsey Julianna (1818–1885) fotója Ellinger Ede (1846–1915) nyomán

Forrás: Arany János Közérdekű Muzeális Gyűjtemény, Történeti Dokumentációs Gyűjtemény, leltári szám: NAJM TD. 74.24.1.

Arany nem csupán Ercsey Sándorral levelezett, hanem annak testvérével, Ercsey János-sal is. Utóbbival a család viszonya nem volt felhőtlen, amelyre korábbi munkámban (Oláh, 2022) már rámutattam. Az említett sályi rokon 1853. március 2-a előtti levelében felkereste a költőt, de sajnos ez elveszett és a tartalma sem ismert. Ellenben a március 2-i, Ercsey Sándornak írt levelében Arany megemlíti ezen levél érkezését: „Janitól levelet kaptam! Nincs miért rögtön válaszolnom reá, ha kezdedre esik, tudasd vele, hogy vettem választát s igen megörvendettem annak.” (Keresztury, 1982, p. 181). További levelek nem érkeztek Ercsey Jánostól, viszont a személye több, Arany és Ercsey Sándor közötti levelezésben megemlítésre kerül. Mivel az Ercsey családról, így Jánosról is kevés információ maradt fenn, mindenképp kiemelendő ezen levélrészletek fontossága, amelyek tartalma némiképp befolyásolhatta Arany életét a nagykőrösi éveiben. Így érthető, hogy a szeretett Szalontáról kapott információk, még ha olykor terhesek is voltak anyagilag és lelkileg, de mégis csak megmelengethették Arany szívét.

Az egykori tanítótárrsal és magántanítvánnyal folytatott levelezések

Arany 1851-ben Geszten egy rövid ideig a Tisza család alkalmazásában vállalt magántanítói állást, hogy az ifjú Tisza Domokost tanítsa. Ezen tisztségében a napi két órás oktatás nem volt terhes számára, így Arany újra tudott időt szakítani a költészetre, illetve a klasszikus olvasmányaira (Oláh, 2020). Ezen mondhatni családias milióban Arany tanártársa, Kovács János volt, akit korábbról, a Debreceni Kollégiumból már ismert a poéta, így a költő nem véletlen, hogy az egykori tanártársával és a szorgalmas, a költészetre fogékony magántanítványával később levelezésben is tartotta a kapcsolatot. Külön megemlítendő, hogy Arany már csak azért is szívesen vette a gesztiiek leveleit, mivel azok egyfajta irodalmi „felüdülést” jelentettek a hétköznapokban, másrészt Geszt igen közel fekszik Szalontához, így Arany szeretett földjének lakóiról kapott hírekkel vált gazdagabbá. Fontos kiemelnünk, hogy a jelen tanulmány keretei csupán a szűken vett min-

dennapok információira szorítkoznak, így például Tisza verseire, olvasmányaira (amelyek rendre érkeztek Nagykőrösre és azokat a költő-tanár a legaprólékosabban javította), az azokra Aranytól kapott válaszokra nem, ellenben Kovács és Tisza levezéseit érdemes egyben tárgyalni, mivel azokban rendre azonos információk találhatók meg.

Tisza 1853. január 6-án Pestről kereste fel a nagykőrösi poétát, Arany december 27-i névnapja alkalmából így írt az egykori tanítvány: „János napját illetőleg, nem tudok oly nem köszöntő köszöntő verset írni, mint amelyet én egyszer kaptam, s ez, úgy vélem, nem is csuda, de ki tudom ám kezem nyujtani, így ni!” (Keresztury, 1982, p. 142) Levelében Tisza az 1851. augusztus 4-én keltezett Domokos napra című verset hozza példának. Ugyanezen a napon, vélelmezhetően Domokos küldeményével egy borítékban Kovács is felkereste Aranyt. Ezen levelében Szász Károly egyik fordításáról érdeklődött, hogy azt kifizette-e Aranynak. Erre január 8-án (vélelmezett dátum, ugyanis a levél elveszett) Arany válaszolt, amely szerint elmaradt a fordítás díja. Domokosnak január 15-én keltezve írt a poéta, amelyben kéri a diák közbenjárását Kovács elmaradásának törlesztésével kapcsolatosan. A diák 18-án újabb levélben kereste fel egykori mentorát, amelyben az ifjú így írt bevezetésképp a kiadásairól: „a levegő, mit sem nem látunk, sem nem hallunk, se nem szagolunk, valami...” (Keresztury, 1982, p. 154), amellyel azt kívánta szemléltetni, hogy egy-egy irodalmi műre a pénz kiadása sosem vész kárba, ugyakkor elmeséli, hogy ezúttal mégis sikerült elpazarolnia egy kisebb összeget. Másnap, 19-én Kovács Pestről írt Aranynak, amelyből megtudhatjuk, hogy mélységesen sajnálta, hogy Aranyné betegsége miatt a költő otthon kényszerült maradni. 20-án Arany írt Domokosnak, amelyben Tóth Kálmán (1831–1881) Kinizsi Pál című művében talált, a saját, Petőfi Sándor (1822–1849) és Tompa műveiből vett plágiumokat sorolta, amelyeket Tisza is észrevett. Ezekből kiderül, hogy Arany igencsak tájékozott volt a kor irodalmi életéről, hiszen pontosan idézett számos művet. Kovács január 25-én tollat ragadott és beszámolt Aranynek arról, hogy néhány keresett régi kötetet sikerült felkutatnia és reményei szerint sikerül ezeket beszereznie. Arany erre a levélre másnapi dátummal válaszolt is, amely egyrészt mutatja a korabeli kocsik gyorsaságát (ha Pestről kellett mintegy 100 km-en belül érkeznie a küldeménynek), illetve a poéta egykori diákja iránti jóindulatát. A tárgyalt év első hónapjának utolsó levele Kovácstól érkezett 27-én, amelyben az Aranynak beszerzendő kötetekkel kapcsolatos további instrukciókról érdeklődik.

Tisza február 1-i leveléből megtudhatjuk, hogy megvette Fazekas Mihály (1766–1828) – Arany alma materének, a Debreceni Kollégiumnak oktatójának – Lúdas Matyi című művét, amelyet szeretett, de a szerző verseiről már negatívabb véleményt formált. Erre Arany február 5-én sietős, de annál szívélyesebb levelet küldött válaszul az ifjúnak, amiben megdicsérte Domokost a verseinek kiválósága miatt és egyben finoman meg is intette, amely kirajzolja számunkra Arany lelkének világát: „hiszem, hogy szívéből írta, a másikat talán csak csinálta.” (Keresztury, 1982, p. 167). A válasz február 12-i keltezésű, amelyben a tanítvány szerint szerepet cserélt Arannyal, hiszen a poéta sokkal hamarabb és többet ír mint ő maga. Kovács betoldással élt ezen levélben, amelyben tájékoztatta tanártársát, hogy a keresett könyvet sajnos újra kellene kötni annak rossz állapota miatt. Február 22-én újra Tisza keresi fel a nagykőrösi poétát kifejezve reményét, hogy Arannyal újra találkozhat: „Bárcsak valami módon találkozhatnánk, hogy az ideji csonka hét ne

legyen csonkább a tavalyinál.” (Keresztury, 1982, p. 177). Tisza elismerte a költő irodalmi tájékozottságát, ugyanis így fogalmazott: „Ujság nincs, Nem is lehet. Mi az irodalmat illeti azt jobban tudja ön Kőrösön mint én Pesten.” (Keresztury, 1982, p. 177) Az idézet jól mutatja, hogy Arany jelenlétével és levelezéseivel, valamint az alföldi városban ekkor megforduló költőkkel és írókkal a nagykőrösi irodalmi élet a fénykorát élte.

Arany március 2-án írt Tiszának, amelyben a késlekedésért elnézését kérve így fogalmazott a diák költészeti felkészültségéről: „édes Domokos, a rímgyakorlaton már túl esett, ne is írjon kényszerítve, írjon csak mikor kedvet érez hozzá; nem tekintve hogy én korán, vagy későn válaszolok-e?” (Keresztury, 1982, p. 182) Az ifjú 8-án rögvest válaszolt is, amelyben kitért arra, hogy mennyire szeretné újra látni egykori tanítóját: „alig várom már a husvétot, mely öszvehozzon bennünket, háromszor is átnézem egy nap a kalendáriomot, s boszankodva lököm el hogy első nézésemtől óta még egy árva napot sem haladt ez a kiállhatatlan rest idő” (Keresztury, 1982, p. 184). Tisza soraiból látható, hogy mennyire szerette Aranyt, akihez az ifjú rövid élete végéig erősen kötődött. 12-én Kovács is felkereste Aranyt, akinek soraiban értékes információt találunk: „Az én könnyű legényem elfelejtette neked megírni...” (Keresztury, 1982, p. 186), azaz Kovács figyelemmel kísérte Tisza Domokos levelezését, sőt, a levelekben néha maga is üzent Aranynak. A kőrösi poéta itt kicsit késlekedett a válasszal, amelyre végül március 22-én sort kerített és arról írt diákjának, hogy felesége egész télen beteges volt, amely állapota nem nagyon változott, így a húsvét során sajnos nem tudnak majd találkozni, hanem maradniuk kell Nagykőrösön. Ugyanezen napon írt Domokos is, amelyben ő is szabadkozott, ugyanis édesapja, Tisza Lajos (1798–1856) Pestre érkezett, így a diák nem mehet el Nagykőrösre. Ezt követően Tisza csak április 12-i dátummal írt Aranynak, amelyből kiderül, hogy Domokos mennyire szeretné látni a poétát: „Végre (ilyen nyughatatlan is vagyok én!) elhatározám kőrösi késedelmező vendégemnek elibe vaspályázni, s elhozni erővel.” (Keresztury, 1982, p. 195). Erre Arany április 21-i keltezéssel válaszolt humorosan megintve a diákot: „életműszeres testnek az inertia kevésbé bocsátható meg, mint például a fának vagy kőnek.” (Keresztury, 1982, p. 199), azaz a tétlenség Domokosnak nem nézhető el. 25-én Kovács is írt Nagykőrösre, amelyben arról értekezett, hogy Aranyné vélelmezhetően már meggyógyult, ugyanis a költő nem írt róla, továbbá Kovács kijelentette, ha Arany nem megy Pestre látogatóba, akkor ők jönnek majd Nagykőrösre. Ugyanezen napon Tisza is írt Aranynak, levelében a pünkösdi találkozásban reménykedik. Arany május 4-i válaszlevelében a verselemzések mellett kitért arra is, hogy mennyire sajnálja a geszti pap halálát – akinek állapotáról Tisza és Kovács rendre beszámolt a költőnek. Kovács 6-án írt, amelyben a pünkösdi látogatásról érdeklődik, illetve arról, hogy Arany pontosan mit írt korábban Domokosnak a geszti papról, hiszen ezen egy fogadás áll vagy bukik. Ugyanezen postával Tiszától is érkezett küldemény, amelyben az ifjú furcsálta, hogy Kovács Aranynak címzett április 25-i levele elveszett a kézbesítés során. A poéta későbbi, május 7-i levele is elveszett, de annak tartalma ismert, ugyanis felesége nem érezte magát jól, annak az orvos fürdőt javasolt. Kovács 8-i levelében megemlítette a Császár Fürdőt (a mai Császár-Komjádi Béla Sportuszoda 1842-ben épített gyógyudvara), amely meglátogatásához a Tisza család egy önálló, bútorozott, ágyneműs szobát ingyen fel tud ajánlani Aranyéknak. Ezt követően 18-án Tisza is írt Aranynak, így kezdve sorait: „A mily kedves volt együtt, és

jóltöltendő ünnepek kilátásával...” (Keresztury, 1982, p. 215), azaz Arany Pesten járt. Ezt megerősíti Tisza későbbi, május 20-i levelének részlete, amely szerint „Eddigi soraimból is észrevehette már, hogy tehát itthon vagyok; itthon lettem már szombaton délre.” (Keresztury, 1982, p. 220). A másnap keltezett, Kovácsnak szánt kőrösi levél sajnos ugyancsak elveszett, ellenben tartalma kiemelten fontos és kivonatolva ismert, ugyanis Arany Tisza Lajostól Kovácson keresztül kért igazolást arra vonatkozólag, hogy korábban, 1851 folyamán, közvetlenül a Nagykőrösre költözés előtt Geszten volt náluk alkalmazásban mint házitanító. Ennek oka, hogy a kőrösi gimnáziumnak a nyilvánossági jog megszerzéséért egy sor, a tanárok felé támasztott követelményt kellett teljesítenie, illetve előfordulhatott, hogy a nyomozó hatóságok felé Aranyak igazolnia kellett volna, hogy mikor és mit csinált, fókuszálva a forradalom és szabadságharc eseményeinek idejére. Mindennek alapja az Oktatásügyi Minisztérium 1853. május 10-én kelt 366. számú rendelete volt. Május 20-án Tisza ismét írt Aranyak, amelyben kifejtette, hogy egyre jobban érdekli a „hún-magyar mythologia”, és ebben a költő segíthetne neki releváns kötet címének megadásával. Tisza másnap is írt Aranyak, így reagálva arra, hogy Arany Kovácsot kéri a fenti igazolás kiállítására. Domokos kissé csüggedt a költészet helyezete miatt, ugyanis szerinte „Újság, kivált pedig irodalmi újság, semmi sincs.” (Keresztury, 1982, p. 222). Kovács másnap, május 22-én írt is a poétának, amelyben megküldte a kért igazolást, vagy ahogy nevezték, bizonyítványt és egyben barátságosan kissé megintette Aranyt: „de egyszerűen azt se feledd el, hogy az illy csekélységekért ne irj contót ránk, kik neked olly sokkal tartozunk...” (Keresztury, 1982, p. 223). Végül ezen hónap utolsó levele Tiszától érkezett 27-i dátummal, amelyből kiolvasható, hogy az ifjú igencsak mérges kedvében ragadott tollat, ugyanis verseiben eddig a szerelem, de ezúttal a háború istenéhez fordult ihletért, továbbá beszámolt arról, hogy megszűnt a Szépirodalmi Lapok.

Arany válaszai kissé megkésve indultak Gesztre, június 5-i levelében így kezdte sorait: „Az a dátum, mit oda felnyomék, az az én háborító lelkiösmeretem!” (Keresztury, 1982, p. 236). A költő az ismeret szót korábbi levelezéseiben következetesen a nagykőrösi tájszólásnak megfelelő ösmeret változatban használja, de mint a lelkiismeret összetett szóként való ilyen előfordulása Domokosnak írt leveleiben először fordult elő, amely mutatja, hogy Arany szókinccse hogyan formálódott az alföldi városban töltött idővel. Tisza 10-én nyomban válaszolt, bár neki is igencsak kevés ideje volt a levélírára, hiszen rokona, Zeyk Jóska (1835–1914) éppen náluk tartózkodott. Arany 13-án válaszolt és kérte Domokost, hogy a korábban keresett egyik könyvet adja át valamelyik kollégájának, aki el tudná neki hozni és így a posta költségét megspórolhatná. Arany erről így fogalmazott: „jelenleg többen múlatnak kőrösiek, Pesten, u.m. Bátor a superintendencia gyűlésén, Warga directorunk ugyanott és Szilágyi Sándor új collegánk – az ördög tudja hol.” (Keresztury, 1982, p. 245). Végül Tisza Báthory Gábor (1798–1872) lelkésszel küldte meg a Nibelungen könyvet, amelyről június 15-i levelében értesítette a költőt. Az ezt követő, június 20-i levelében az ifjú honvágyáról és a hazai irodalmi élet nehézségeiről írt, ugyanis a Bach-rendszer vasmarokkal felügyelte a kulturális lapokat (is). Ugyanezen levéllel Kovács küldeménye is megérkezett, amely Aranyt arról tájékoztatta, hogy Kovácsal a Pestről Gesztre tartó hazaújtjukon valószínűleg nem tudnak majd Nagykőrösön találkozni, illetve hogy Aranyék, ha szükséges, akkor éljenek a Tisza család felajánlásával és gyógyíttassák

magukat a pesti fürdőekben. Igen fontos hírt is közölt Kovács – amelyet Arany korábban már tudott –, amely mutatja, hogy a korabeli információáramlás igen hatékony volt: „Kecskemétnék Gymnasiuma megbukott.” (Keresztury, 1982, p. 249), ugyanis az anyagiak hiánya miatt Szilágyi Sándor és Losonczy László (1812–1879) Nagykőrösre ment tanítani. Fontos megjegyeznünk, hogy Kovácsnak Aranyhoz ez az utolsó levele ebben az évben, így legközelebb csak több, mint egy év múlva, 1854. augusztus 1-én írt az egykori tanártársának (amely nem jelenti azt, hogy a két barát nem tudott volna ebben az időszakban egymásról, hiszen Domokos levelezése ismert volt Kovács előtt). A levél végére Tisza a családi keretek között ismert becenevét (Doma) jegyezte fel, amely mutatja, hogy bizalmi kapcsolatban állt a poétával. Tisza július 18-i, Gesztről küldött rövid levelét így kezdi: „Én vagyok-e én? Élek vagy nem élek? e kérdést kell magamhoz intézni, s hiszem Aranybácsinak is voltak némi kétségei e felett.” (Keresztury, 1982, p. 263) Tisza emellett kérte a poétát, hogy minél előbb írjon számára, hiszen már otthon tartózkodik, így leveleit is rendre megkapja, továbbá három műfajban öt verset is megküldött Aranynak átnézésre. A válaszokkal Arany igencsak késett, az ifjú három levelére nem válaszolt, ugyanis vizsgaidőszak volt a kőrösi gimnáziumban, illetve nem tudta a poéta, hogy Pestre vagy Gesztre küldje a leveleit. Végül augusztus 2-án tollat fogott és írt egykori tanítványának, amiből megtudható, hogy „Én szünnapjaimat itthon fogom élvezni, s nyelem a homokot, mellytől szürke a lég.” (Keresztury, 1982, p. 275), valamint hogy a napokban Pesten járt, ahol Vas Gereben helyett Heckenast Gusztávnak adta el a Toldi kiadási jogát. Arany a megküldött verseket részletesen javította. Tisza sem kapkodta el a választ, ugyanis csak 13-án válaszolt Aranynak. Ebből megtudhatjuk, hogy Tisza humorosan Lévy József június 1-i küldeményét tette felelőssé azért, hogy Arany az utóbbi időben nem válaszolt neki. Tisza erről a Pestre látogató kőrösi tanároktól értesülhetett, így tudhatta meg, hogy Lévy bort küldött Aranynak ajándékba. Arany csak a hónap végén, augusztus 26-án tudott válaszolni, egyrészt, mivel Ercseyvel állt gyakoribb levelezésben, másrészt Tiszának több művét is aprólékosan javítania kellett. Ezen leveléből megtudható, hogy nem a bor, hanem az unalom miatt nem írt Domokosnak. Tisza válasza erdélyi útja miatt csak szeptember 10-én kelezett, amelyben egy hosszabb költeményét küldte meg Ősszel (Szabálytalan Elegia) címmel. Mielőtt a poéta válaszolt volna, az egykori diák szeptember 23-án újabb levelet küldött a számára, amelyben a Délibáb színvonalán kesergett, hiszen abban szerinte valamire való költő vagy író sem jelenik meg. Arany január óta nem is írt ebbe a lapba (Alkalmi vers és Török Bálint című művek) és majd csak október elejétől (Szent László, Szegény ember dala és Az egri leány című művek) jelenik itt meg műve újra. Ehhez hozzá kell tenni, hogy az október 2-i megjelenés után másnap, a hosszabb vakáció után írt, amelyben kifejti, hogy nem csupán Jókai hibája a Délibáb hanyatlása, hanem mert „Nem írnak neki, mert nincs, a ki írjon. A régiebb tehetségek elfogytak, kifogytak: az ifju óriások nagyon középszerűek. A közönség jóhoz, vagy legalább csattanóhoz (frappant) van szokva.” (Keresztury, 1982, p. 315). A költő soraiból megtudhatjuk, hogy a tanév megnyitása igen ünnepélyesre sikerült, ugyanis a gimnázium elnyerte a nyilvánossági jogot, azaz ha valamely tanuló a későbbiek során egyetemre szeretne járni, akkor a gimnázium tanári kara előtt is tehet felvételit úgy, hogy azt az egész birodalomban elismerik majd. A költő záró soraiból megtudhatjuk, hogy gyermekei Szilágyi Sándorral színházba járnak, és így

csendesség van a házban, ezért a poéta tud koncentrálni a levélíráásra. Tisza 11-én feldúltan válaszolt a Toldi újabb megjelentetésére: „Magyar költő, fia egy kétes létű nemzetnek, mely az irodalom pártfogása által akarja nemzetiségét fenntartani, de a mely nemzetnek anyaga zsidó, szelleme német kézben van.” (Keresztury, 1982, p. 317). Ezt követő november 1-i levelében az ifjú aggodalmát fejezte ki az európai hatalmi egyensúly felborulása miatt, ugyanis 1853 nyarán megindult az orosz-török, a később krími háborúnak nevezett eseménysor, amelyben az orosz balkáni expanzió ellen Anglia és Franciaország is fellépett. Ugyan a Habsburgok az 1848–1849-es forradalom és szabadságharcot bár cári segítséggel leverték, de immár az osztrák fél Vörösmarty Mihály (1800–1855) évekkel korábbi, 1849. november 4-én Stettner/Zádor Györgyhöz (1799–1866) írt levelét idézve: „érezni kezdi az orosz szomszédság' súlyát 's dolgozni kezd ellene.” (Horváth & Tóth, 1965, p. 219). A háború oszmán győzelemmel 1856-ban ért véget, amelynek következménye volt az angol és francia intervenció, ezzel kerülve el az Oszmán Birodalom összeomlását és megteremtve az Orosz Birodalom külpolitikai elszigetelődését. Arany még mindig nem válaszolt Tiszának, aki újabb, november 16-i levelében így kezdte sorait: „Talán oly rosszak előbbi küldeményeim hogy még mostanáig sem készülhetett el a bírálattal Aranybácsi, vagy oly jók, hogy dugaszban ki akarja nyomtattatni a maga neve alatt, vagy pedig a szalontai postán hever csak levele, melyet egy hét óta nem nézett meg senki – nem tudom...” (Keresztury, 1982, p. 329). Domokos humorosan írja, hogy bár kissé rest, emellett igen türelmetlen, ami nem igazán jó párosítása a tulajdonságoknak és már a postámszer összeszidásán gondolkodik. Arany erre sem válaszolt, pedig Gyulaival és Ercseyvel ezeken a napokon is váltott levelet. Tisza 17-én újra ír a költőnek, címzésében Orosházán keresztüli útvonalat adott meg, ugyanis vélelmezhetően nem bízott abban, hogy a korábbi levelei megérkeztek Nagykőrösre. Tisza szomorúan fogadta Garay János (1812–1853) költő halálának hírért a Délibáb hasábjairól, akinek temetése egyben tüntetés is volt a Bach-rendszerrel szemben. Véleménye szerint Garayról kissé túlértékelő visszaemlékezés jelent meg, amely szerinte nem volt helyénvaló. Tisza megemlítette, hogy a Délibábbbban megjelent Szegény ember dala című Arany verset mintha korábban már olvast volna, amely a kutatások szerint lehetetlen, így biztosan összekeverte egy másik verssel a művet. Végül a kőrösi poéta november 22-én írt Domokosnak, amelyben késlekedésének okaként azt hozta fel, hogy igen sok levélre kellett válaszolnia, illetve megvárta egyori tanítványa verseinek záró sorait, hogy azokat egyben láthassa. Helyi hírt a költő nem osztott meg, csupán azt, hogy egészségesek, azonnal rátért Tisza verseinek javítására. Domokos november 26-án már válaszolt is, amely jelzi a korabeli posta sebességét. Az ifjú szeretetét mi sem jelzi jobban, mint ezen sorai: „De azért szeretni tudok, s hogy ne szeretném tehát azt, kit tisztelhetni egyfelől módomban volt, s kihez másfelől nagyra-vágyó természetem legszebb legkedvesebb ábrándjai kötve vannak.” (Keresztury, 1982, p. 343). Mindezekre Arany december 4-i keltezésű levelében reagált, amelyből megtudhatjuk, hogy írásainak késlekedéséért a kézbesítés a felelős, ugyanis „minden földi posta nem csiga és nem biga” (Keresztury, 1982, p. 348). Garay halálának kapcsán kissé megint Domokost, ugyanis szerinte nem szabad feledni, hogy „a mostani szempontból mérve, igaztalanok leszünk, s az elődök működésére kicsinyléssel fogunk tekinteni [...] Aztán meg nagy kérdés, ha valjon a mostani szempont helyes mérv-e, azért hogy korunk

ízlésének leginkább meg látszik felelni. <?>” (Keresztury, 1982, p. 349). Az ifjú 8-i válaszában a verseinek javítására részletesebben kitért, illetve egy fontos információt is megtudtunk, ugyanis Kovács János szerénységből nem fogadja el a kőrösi természetrajzi katedrát, amely Jánosi Ferenc kecskeméti távozása miatt megüresedett. Tisza 12-én újra írt Aranynak, amelyből kiderült, hogy nem akarta Garay halála kapcsán írt soraival a költőt megbántani, illetve félti a kőrösi poéta egészségét. Emellett Arany a Délibában megjelent Az egri leány című műve annyira tetszett az ifjúnak, hogy a szerző Toldijából idézve hódolt a rímeknek. Az év utolsó, Gesztről érkező levelét is Tisza írta december 27-i dátummal, amiben a költőt a neve napja alkalmából köszöntötte és kérte, hogy mindig maradjon iránta ilyen szerető. Fenti levelekre a poéta csak 1854. január 10-i keltezéssel válaszolt. Mindent figyelembe véve látható, hogy a költő a tanártársával, illetve egykori diákjával nem szakította meg a kapcsolatot, sőt, élénkebb levelezést folytatott, mint sok pályatárssal vagy kiadóval. Ezen levelek olvasásakor számtalan, Arany mindennapjait bemutató részlet megismerhetővé válik, így kerülve közelebb a költőhöz.

A pályatársak levelei

Arany kiterjedt levelezést folytatott a pályatársaival is. Ezen illusztris listában Tompa Mihály hanvai és Gyulai Pál pesti költőtársak neveit találhatjuk összesen 23, illetve 1 levélben. Előbbi költő már az év elején, míg utóbbi az év végén kereste fel a kőrösi poétát.

Tompa január 8-a körüli levelében nehezményezi, hogy Arany ritkán és későn ír választ a küldeményeire. Ellenben szívesen meglátogatná a poétát, akár Nagykovácsoson is, amelyet már jól ismert a költőtárs. Soraiban megírja, hogy örül a „geszti kis poétának”, azaz Tisza Domokosnak. Arany korábbi levelében a kőrösi drágaságot nehezményezi, amelyre Tompa válasza, hogy sajnálja, hogy nem lakhatnak egymáshoz közelebb, ugyanis neki éppen bőven akad bűzája. Ezt követően bizonytalan dátummal, de 8-a után újra írt Tompa, amelyben szemfülesen és furcsálva észrevette, hogy Marczi, azaz Jókai Mór a Délibában Tóth Kálmán (1831–1881) Honvágó című művét közölte. Tompa nem ismerte el Tóth költői tehetségét, ezért is írt Aranynak. Mindezekre a kőrösi tanár-poéta január 18-án válaszolt, amelyben humorosan megírta Tompának, hogy képzelje el Mentovichot szakáll nélkül, amely utalás arra, hogy a császáriak rendre vizsgálták és előírták a magyar tanároknak még a megjelenését is. Arany ennél is tovább megy, ugyanis részleteket ismerhetünk meg a hétköznapijaiból, úgy mint, hogy szeret kártyázni, illetve a lottózásból kimaradt a tanári karon belül. Végül záró soraiban felesége betegségéről írt, amelyből kirajzolódik Arany szeretete és ragaszkodása: „ha az a baja, a mit nem gondolok ugyan, de megeshetik, és illy iszonyú szenvedésekkel kezdődik, mi lesz a vége? azt csak isten tudja. Rettegek, ha rá gondolkodom, másnak a világért sem mondanám, neki sem, de magamban egyre aggódom.” (Keresztury, 1982, pp. 151–152). Második levelét ugyanezen dátummal küldte meg Tompának (ez Aranytól ilyen formában szokatlan), amelyben reagált Tóth versére, sőt, kifejtette, hogy annak bizonyos részletei a Toldiból valók és ezt még a leánya, Julcsa is észrevette. De kérte Tompát, hogy ne búsuljon, hiszen tehetsége révén őt is értékelni fogják majd. A hónap utolsó napján Tompa újra írt, ezúttal Putnokról, ugyanis egy kassai császári vizsgálatra újra beidéztek. Egy évvel korábban, 1852-ben ugyanilyen vizsgálata volt már Tompának, amelyet akkor lezártak tekintettek (Oláh, 2022). Ezért

kéri, hogy Arany ne írjon neki és ne lepődjön meg azon, ha hosszabb ideig nem ír számára. Ezúttal a vizsgálat gyorsabb volt, így már február 24-én Tompa be is számolt arról, hogy az iratait, így Arany leveleit is be kellett mutatnia, „mert nálunk és nálam ismét tűz akart ki ütni. Tán nem fog már!” (Keresztury, 1982, p. 178), azaz házkutatás fenyegette a hanvai poétát. Itt egy nagyobb szünet következik a levelezésben, hiszen Tompa csak április 19-én írt, pedig március 28-án már szabadlára helyezték. Leveléből sok információt megtudhatunk, így fia, Géza (1853–1857) születését (amelyről Arany Pákh Alberttől már annak 1853. január 20-án kelt leveléből értesült), illetve hogy Tompa felesége, Soldos/Zsoldos Emília (?–1880) köszvénytól szenved. Sajnos Tompa 1850-ben elvesztette első fiát, Kálmánt, majd második gyermekét is. Arany április 27-i válaszában félelmének adott hangot, hogy mi lesz a végkifejlete a császári vizsgálatnak, abban az ő neve felmerült-e, valamint hogy meggyógyul-e Tompa neje. Arany sorait így zárta: „Nem jön-e magyar irodalmat tanítani, az én helyemre? – Igazság! barátom vagy, maradj Gömörben.” (Keresztury, 1982, p. 206).

Május 17-én Tompa újabb levélben kereste fel Aranyt, amelyben megírta, hogy kegyelem útján, de rendőri felügyelet mellett szabadult. Álmatlansága továbbra is fennáll, ugyanis most fia beteg, akinek sírásától sajnos nem tudnak a szülők pihenni. Így írt Tompa erről: „beteg gyereketem dajkástul és anyjostul kihajtottam a cselédházba s irok neked néhány sort. Fülelem nem, de lelkem egyre hallja hogy sír, de már mindegy benne vagyok.” (Keresztury, 1982, p. 213). Tompa más kőrösi tanárral is levelezésben állt, Mentovich esetében arcpirosítóan fogalmaz a hanvai költő: „No meg Mentovich- is mindig igéri hogy ír nekem, még sem ír, mondd meg neki hogy ne balfaszkodjék.” (Keresztury, 1982, p. 214). Arany 23-án rögvest válaszolt, amelyből megtudhatjuk, hogy továbbra is aggódik felesége egészsége miatt, ugyanis „Az én kedélyem sincs a legrózsásabb állapotban: de igyekszem eltakarni sebeimet, megcsalni magamat, hogy ez álom, egy-két perczre legalább, boldogítson.” (Keresztury, 1982, p. 224). Arany emellett megírta, hogy a nyilvánossági jogot egy bővebb, az irodalmi pályafutásra is kiterjedő önéletrajz megírásához kötik (amelynek bújtatott célja a forradalom és szabadságharc alatt kompromittálódott tanárok felkutatása), továbbá, hogy „A hivatal nekem is gyakran nem kényelmes ruha, de benne vagyok, nem vethetem le olly könnyen, mint szeretném.” (Keresztury, 1982, p. 224). Tompa igen hamar, június 5-i dátummal válaszolt, amelyből megtudhatjuk, hogy új dajkájuk van, akinek teje nem éppen a legjobb a fiának, illetve Aranynak szerencséje, hogy olykor Pestre el tud látogatni, még neki ezt a távolság miatt kissé nehezebb kiviteleznie. Nem felejt el az ifjú Tiszát sem, aki felől így érdeklődik: „Ugy! kis poétad Pesten van már? tanul ott ugy-e? csak oltalmazd a ragálytól, és idő előtt ne engedd fellépni. Rég nem közlöttél már tőle velem semmit; pedig én résztveszek örömmel, és osztozom szeretetedben a fiú előmenetelén.” (Keresztury, 1982, p. 239). Arany a hónap végén, 28-án válaszolt, amelyben igen szomorú hírral kellett kezdenie, ugyanis Szász Károly felesége, Szász Paulina/Polyxena (1831–1853) költőnő meghalt. Férje Aranyt és Tompát kérte meg a sírkövére vésendő egy-egy vers megírására. Arany ezen híres sírverse Iduna emléke címmel az eredeti sírkőn (2. sz. ábra) a Nagykőrösi Református Temetőben ma is olvasható: „Egész teste fájdalom volt, / Egész lelke szeretet: / Az súlyától földbe hajolt, / Ez a menybe sietett. / Fényes lelkének a mennyben / Jobb is, mint e földi szennyben; / Ott van

igazi hazája, / Kedveseit oda várja.” (Keresztury & Keresztury, 1973a, p. 239). Arany bízott benne, hogy Tompa fia megerősödik, ugyanis „Szegény kis fiadat szívemből sajnálom hogy »az életkönyvből olly nehéz első betűt tanul« de, remélem, azóta jobban fogott lenni.” (Keresztury, 1982, p. 250). A gimnázium vizsgálat eközben még zajlott, bár Arany ugyan bizakodott, de mint állította „Rám nézve leginkább a multban rejlik némi akadály, még pedig elháríthatlan: ha ezt szigorúan veszik, akkor hazamegyek »borjúkat nevelni.«” (Keresztury, 1982, p. 250). Majd Arany osztja Tompa bánatát, hogy a magyar irodalom csillaga jelenleg leáldozóban van a rossz nyelvhasználat, valamint a hozzá nem értő szerkesztők, kiadók és végeredményben a költők miatt is.

2. ábra: Szász Károlyné Szász Paulina/Polyxena (1831–1853) sírköve Arany sírversével a Nagykőrösi Református Temetőben

Forrás: Oláhné Gulácsi Éva, 2023

Tompa meglehetősen hosszú válaszlevele július 5-én keltezett, amelyben megnyugtatta és kissé megint Aranyt: „Különben csak ne szeleskedjél valahogy, se rosszabbnak ne nezd a körülményeket mint a minők, várd el!” (Keresztury, 1982, p. 253) Arany azon gondolatára, hogy talán kár volt a Toldit megírni, így válaszol meglehetősen csípősen: „s kérdem ha tehetnéd: hogy Toldi ne létezzék, s ne létezett legyen, megfosztanád-e az irodalmat tőle, elveszett nyugalmadért? azon irodalmat, mellynek emelkedése annyira sziveden fekszik? én nem hiszem! És aztán ember! ha te így beszélsz: hogyan beszéljek én?” (Keresztury, 1982, p. 255). Arany július 11-én válaszolt, amiből kiderül, hogy nem szeretne többet panaszkodni, bora fogy, amely Tompa érkezéséig szava járása szerint elpárolog, sőt, költőtársát humorosan meg is fenyegeti A gólyához című korábbi verse kapcsán: „A gólyáról pedig te ne írv hasonlításokat, tudod-e? Mert már most én verlek meg, nem az isten.” (Keresztury, 1982, p. 258). Arany jelzi Tompának, hogy nem tanácsos a beteg családot magára hagyni, sem útra kelni velük, hanem a gyermeket jó dajkára kell bízni. Humorosan így zárta sorait: „A földajka pedig minden esetre te léssz. Olly »vedlett kapannak« mint te, jól fog ez állani.” (Keresztury, 1982, p. 260). Arany az újabb hanvai hírekre július 1-ig kellett várnia, amikor is Tompa arról számolt be, hogy a káplánja tanítónak állt, így maga végzi az összes munkát, így a prédikációkra kevésbé tud felkészülni, de legalább gyermeke jobban van és felesége is a gyógyulás útjára lépett. A vakációt töltő Arany szeptember 1-én kelt levelében állapotáról is ír: „Hej! nekem is a közelebbi 6

nap rettentő volt, azt hittem, kedélyem, lelkem végfelbomlásnak indul; rémitő volt a küzdelem. Ma hála az égnek, jól vagyok. Ne hozzon isten olly napokat rám többé! Mulatság, szórakozás kell nekem minden áron, különben tönkre jutok.” (Keresztury, 1982, p. 296). Tompa 8-i keltezéssel gyorsan válaszolt, és kezdő soraiban megdorgálja Aranyt, amiért nem ment el hozzá, illetve, hogy a betegségéről nem tudott semmit sem. Tompa hírt ad arról is, hogy Szentesre hívták papnak és ezen gondolat nem anyagi oldalról, inkább Aranyhoz való közelsége miatt foglalkoztatta. Kifejtette, hogy nem érti Szász miért menne Kecskemétre tanítani, mikor a kőrösi iskola minden tekintetben jobban áll. Végül biztatta Aranyékat és kivált a gyermekeket az utazás kapcsán, majd tréfásan így zárta sorait: „Gömörre nézve; a mi nyúlik nem múlik! De öcsém olyan setét van már itt hogy alig látom mit írok, Isten áldjon meg benneteket!” (Keresztury, 1982, p. 300). Arany szeptember 29-én írt, amelynek egyik oka a költőtárs neve napja volt. Ebben Szász döntését részletesen indokolta, amely szerint azért távozott Kecskemétre a körülmények ellenére, mert félt a császári vizsgálatától, sokan helyben igen hűvösen kezelték őt és egy tanuló megbukása miatt annak édesapja számon kérte őt. Arany sorait humorral zárta, ugyanis „Feleségem s gyermekeimről nem írtam: mindnyájan egészségesek, mint a mack...” (Keresztury, 1982, p. 313), azaz Mack József (1810 körül – 1868) tűzérezredes nevével alkotott szójátékot. Tompa erre nem válaszolt, így Arany november 22-én újabb levélben kereste fel. Így fogalmazott újabb szójátékában a kőrösi poéta: „Drága Miskám! Azért nevezlek szokásom ellenére, drágának, mert olly ritkán mutatod magad, mintha legalább is arany volnál. [...] Vagy talán meg akarod szakítani a diplomatiái egybeköttetést közöttem és közted? Ez, fiú, nem szép volna, veszélyes is, mert akkor megostromollak.” (Keresztury, 1982, p. 338). Arany így ír a továbbiakban egy szerkesztői gondolatra: „Friebeisz felszólit engem is, hogy havonkint legalább két verset küldjek neki az átveendő Divatcsarnok számára. Boldog isten! én három hóban sem írok egy árva verset.” (Keresztury, 1982, p. 339). Ugyanakkor ha megnézzük Arany 1851 ősztől 1853 novemberéig tartó időszakban elkészült műveinek számát - figyelembe véve a balladákat, a rövidebb elbeszélő alkotásokat, a nagyepikai műveket, a fordításokat, az alkalmi verseket, a rögtönzéseket és a lírai verseket - akkor több, mint félszáz művet találunk (Keresztury & Keresztury, 1973a & 1973b; Tóth, 2017a). Sajnos a költő egészségi állapota romlott, hiszen fej- és fülzúgásra, illetve vérnyomás problémákra („vér agyamra tolul”), panaszkodott, amely már annyira erős volt, hogy nyakkendőt sem viselhetett. Levele második felében beszámolt arról is, hogy szeptember végén az egész család Pesten járt, így a gyermekeik is megismerhették a nagyvárost. Sorai zárásaként kérte Tompát, hogy a fentebbi információkat tartsa titokban, ugyanis szerinte mindez „igen kritikus dolog”. Tompa november 25-én válaszolt, de nem a kőrösi tanártárs utolsó levelére, hiszen annak kézbesítése még meg sem történt, de a késlekedésének okát rögvest megadta, ugyanis környezetében és családjában sajnos többen is meghaltak. Emellett szabad mozgásában is korlátozták, ugyanis „polgári állapotom meg romlott; tán irtam már hogy a csendőrség szigorúan meghagyta a falusi birónak: hogy rám vigyázzon, nehogy kimenjek a faluból. Bizony meguntam az életemet is!” (Keresztury, 1982, p. 342). Tompa november 28-i válaszában aranyérnek vélelmezte Arany betegségét, amely őt is éveig gyötörte. A kőrösi poéta 1853. évi utolsó, december 4-i dátummal írt leveléből megtudhatjuk, hogy a tanári kar tagjai hogyan múlatják az időt, illetve,

hogy Arany nem feltétlen veszi észre minden tünetét a Tompa által említett betegségnek, de például tyúkszemei biztosan vannak. Emellett gyermekeiről igen részletesen írt, így „Nőm, gyermekeim egészségesek, Laczi iskoláz (már gimnásiumi növendék) – Julcsa pedig komédiáz; több vele körülbelül egykorú leánykákkal a Jókai „Örmény és családját” akarják eljátszani, mellyet magok vígjátékká alakítottak. E gyermeknek igen nagy szenedélye van minden iránt, a mi nem prózai; s ez nekem nem kevés gondot ad, mert egy felől azt sem akarnám, hogy műveletlen maradjon, más felől félek, hogy ábrándozó lesz, s az élet prózai oldalába nem fogja tudni magát betálcálni. Midőn Pestről hazajöttünk, anyját egyszerre csak e határozott hangon ejtett szavakkal lepte meg: anyám én színész leszek. Meglehet csak mulékony benyomást tett rá a nemzeti színház, de meglehet örököszt. Ezért akarnám én, <hogyan> inkább a háztartási gondok felé vonni, de azokhoz, bár sok ügyessége, nem sok kedve van.” (Keresztury, 1982, pp. 352–353). Tompa 1853. évi utolsó levelét december 18-án keltezte és ebben Jókairól igen markáns véleményt formál a Délibáb szerkesztése miatt: „Fázom egy idő óta Marczitól. A jellem elromlik a városban azt mondják, s én elhiszem.” (Keresztury, 1982, p. 359). Emellett beszámolt arról a miskolci útvjáról, amelyet a csendőrségen kellett kérvényeznie, és amely szeptember óta elhúzódott. Így zárja sorait: „menyivel szerencsésebb vagy te mint én; körülbelől egy egy[!] idősek [vagyunk], s neked már felnőtt gyermekeid úgy szólván, az enyém pedig csecsemő. Julcsád kétségen kívül igen szellemes gyermek s egész atyai s anyai figyelmeteket igénybe veszi, vegye is.” (Keresztury, 1982, p. 360).

Arany másik pályatársa, aki 1853-ban levelezésben állt a poétával, Gyulai Pál volt, aki a vizsgált időszakban egy levelet küldött Nagykőrösre november 15-i dátummal. Ezt Arany ugyan nem válaszolta meg, de később (1854. januárjától) egyre élénkebb levelezésbe került Gyulaival. Kapcsolatukat mi sem bizonyítja jobban, mint Gyulai alábbi bizalmas sora: „Köszöntöm ezerszer nődet, csókolom Julcsát, Laczinak pedig huzom a haját.” (Keresztury, 1982, p. 328). A pályatársak Aranyhoz nem csupán jó vagy rossz információkat, hanem egyúttal kikapcsolódást, ihletet, megerősítést is hoztak.

Eredmények összefoglalása

Arany János életrajza igencsak kutatott területe a magyar irodalomnak, hiszen a költő az alkotásai révén kiemelkedő hatást gyakorolt nem csupán a nyelvünkre, a kultúrára és pedagógiára, hanem a mindennapokra és a hétköznapi emberekre is. Arany levelezéseinek vizsgálata révén pontosabb képet kaphatunk nem csupán hazánk legnagyobb szókincsű költőjéről, hanem a közös nyelvünkről és a történelmünkről is.

Irodalomjegyzék

- Ellinger, E. (1880 körül). *Arany Jánosné Ercsey Julianna fotója*. Arany János Közérdekű Muzeális Gyűjtemény, Történeti Dokumentációs Gyűjtemény, leltári szám: NAJM TD. 74.24.1.
- Ercsey, S. (1883). *Arany János életéből*. Ráth Mór.
- Horváth, K. & Tóth, D. (szerk.). (1965). *Vörösmarty Mihály összes művei 18. Levelezés II*. Akadémiai Kiadó.
- Keresztury, D. (szerk.). (1975). *Arany János összes művei XV. Levelezés I. (1828–1851)*. Akadémiai Kiadó.
- Keresztury, D. (szerk.). (1982). *Arany János összes művei XVI. Levelezés II. (1852–1856)*. Akadémiai Kiadó.
- Keresztury, D. & Keresztury, M. (szerk.) (1973a). *Arany János összes költeményei I*. Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Keresztury, D. & Keresztury, M. (szerk.) (1973b). *Arany János összes költeményei II*. Szépirodalmi Könyvkiadó.

- Korompay H. J. (szerk.).(2004). *Arany János összes művei XVII. Levelezés III. (1857–1861)*. Akadémiai Kiadó.
- Oláh, R. (2020). Arany János útja a nagy-kőrösi katedráig – Tanuló és tanító évek 1817–1851 között a források tükrében. *Tudásmenedzsment*, 21 (1-2), 96–112.
- Oláh, R. (2021a). Arany János nagykőrösi évei (1851–1860) a levelezési tükrében I. – Az előzmények története (1849–1851). *Tudásmenedzsment*, 22 (1), 73–92.
- Oláh, R. (2021b). Arany János nagykőrösi évei (1851–1860) a levelezési tükrében II. – A meghívás és az érkezés éve (1851). *Tudásmenedzsment*, 22 (2), 52–68.
- Oláh, R. (2022). Arany János nagykőrösi évei (1851–1860) a levelezési tükrében III. – Az első teljes kőrösi év (1852). *Tudásmenedzsment*, 23 (1), 72–87.
- Oláhné Gulácsi, É. (2023). *Szász Károlyné Szász Paulina/Polyxena sírkövének fotója*.
- Tóth, T. (2017a). *Arany János Nagykőrösön írt versei*. Arany János Református Gimnázium – Talentum Alapítvány – Arany János Diákszövetség Egyesülete – Arany János Társaság.
- Tóth, T. (2017b). *Arany Nagykőrösön*. Nagykőrös Város Önkormányzata.